

Öz ağı, fəaliyyəti ilə məşhurlaşan Azərbaycan qadınlarından biri də Möminə xatundur. O, II Sultan Toğrulun arvadı idi, onun ölümündən sonra Atabəylər dövlətinin banisi Şəmsəddin Eldənizin arvadı olan Möminə xatun ərinin və övladları Nəsrəddin Məhəmməd Cahan Pəhləvanın və Müzəffərəddin Osman Cahan Arslanın hökmdarlığı dövründə böyük siyasi rol oynamışdı. Salnaməçi Sədrəddin əl-Hüseyni yazır ki, Möminə xatun həmişə Şəmsəddin Eldənizi ölkə səyahətlərində müşayiət edirdi, dövlət əhəmiyyətli məsələlərin həllində onun fikri ilə hesablaşırdı. Möminə xatun xalq arasında da böyük nüfuza malik idi.

Sultan Toğrulun qızı, Atabəylər dövlətinin son hökmdarı olan Müzəffərəddin Özbəyin arvadı, XIII əsrin əvvəllərində yaşamış Mehrican xatun da görkəmli şəxsiyyət olmuşdur. Onun dövlətin idarə olunması və siyasətlə bağlı məsələlərdə fəal mövqeyi vardı.

Xarəzmşah Cəlaləddin özünün çoxminli ordusu ilə Atabəylər hakimiyyətində yerləşən əraziyə soxulanda, iradəsiz və qeyri-təşəbbüskar, vaxtını kef məclislərində keçirən Atabəy Özbək Gəncəyə, oradan da Naxçıvana qaçır, sonra isə Əlincə qalasında gizlənilir. Qorxaq ərindən fərqli olaraq, Mehrican xatun Təbrizi tərk etmir, ətrafındakıları və xalqını başsız qoymur. Onun cəsəreti və mərdliyindən xəbər tutan, iti ağılı, güclü xarakteri haqda eşitmiş Xarəzmşah Cəlaləddin Urmiyada Salmas vilayətinin Xoy şəhərinin hökmdarlığını ona tapşırır. Özü isə, vətəninə monqollardan xilas etmək üçün ölkəni tərk edir. Lakin müəyyən vaxt keçdikdən sonra onun sədaqətsiz vəzir Atabəylər nəslini onların malik olduğu torpaqlardan məhrum edərək bu vilayəti Mehrican xatundan almaq fikrinə düşür. Özünəməxsus ağıllı və bacarıqla Mehrican xatun xalqını yadelli işğalçılara qarşı mübarizəyə qaldıraraq, düşməne müqavimət göstərir və Azərbaycan torpaqlarının müstəqilliyini qoruyub-saxlaya bilir. Onun ağıllı, dövlət xadiminə xas xüsusiyyətləri, xüsusilə, Təbrizin müdafiəsi zamanı ortaya çıxır. Maraqlıdır ki, Naxçıvan şəhərinin də müdafiəsinə qadın - Cahan Pəhləvanın qızı Cəlalyyə başçılıq edirdi və işğalçılar biabırçılıqla geri çəkilməli olmuşdular.

Tarixdə iz qoymuş Azərbaycan qadınları haqqında söhbət açarkən, XII əsrdə yaşayıb-yaratmış, mənşəcə Azərbaycan türklərindən olan şair, sufi əxi təriqətinin üzvü Məhsəti Gəncəvinin adını çəkməmək olmaz.

Məhsəti Gəncəvi hər sahədə birincilik qazanmışdır. O, ilk məşhur Azərbaycan şairi, ilk şahmatçı qadın, ilk görkəmli qadın musiqiçimiz və çox ehtimal ki, ilk qadın bəstəkarımızdır. Onun tərcümeyi-halı rəvayətlər və müəmmalar haləsinə bürünüb, şairin həyatı barədə məlum olan faktarsa, hər halda, həmin dövrün müsəlman cəmiyyətinin anlayışında həddən artıq qeyri-adiliyi ilə fərqlənir. Əlbəttə ki, əgər bu faktlara, sözün həqiqi mənasında, yanaşılırsa, rəvayətlərə əsasən, o, Gəncənin Xərəbat məhəlləsində yaşamış, vaxtını qonaqlıqlarda, musiqi və rəqs məclislərində keçirmişdir. Onun şeirlərində mey və eşq tərənnum olunur.

Məhsəti xanımın tərcümeyi-halında qəti müəyyənləşmiş səhifələr olduqca azdır. Onun yaradıcılığı və həyatı ilə bağlı faktlar Rafael Hüseynovun şairə böyük məhəbbətlə

və yüksək peşəkar ustalıqla qələmə aldığı "Məhsəti necə varsa" kitabında toplanmışdır.

Məhsəti Gəncəvi təqribən 1089-cu ildə Gəncə şəhərində doğulmuş və ömrünün sonuna qədər burada yaşamışdır. Onun əsl adı Mənicə idi, Məhsəti adını isə özünə ədəbi təxəllüs kimi götürmüşdü. Həmin təxəllüsün mənşəyi barədə bir neçə rəvayət vardır. Bunlardan birində deyilir ki, guya Sultan Səncərlə söhbətlərindən birində Mənicə öz mühitində hamıdan kiçik və görünməz olduğunu söyləyir. Sultan isə onunla razılaşmayıb deyir ki, "to, meh-həsti" (yəni "sən hamıdan böyüksən"). Və guya "meh-həsti" "məhsəti"yə çevrilib onun təxəllüsü olur. Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Gülüstanı-İrəm" əsərinin "Nəticə" adlanan hissəsində irəli sürülmüş fərziyyəyə görə, "Məhsəti" "mah" və "səti" olmaqla, iki sözdən ibarətdir və "böyük xanım" anlamına gəlir. Nəhayət, başqa bir ehtimalla əsasən, bu ad "Mah" və "səti" ("Ay xanım") sözlərindən düzəlib (Nizami Gəncəvinin Məhin banusu ("Xosrov və Şirin") da bunun analoqudur.

Məhsəti yaxşı təhsil almış və əsərlərindən də görüldüyü kimi, bir çox şəhər və vilayətlərdə olmuşdur:

ti olanların ağır taleyindən yazırdı. Dövrünün digər mütəfəkkirləri kimi, Məhsəti də ehtimal edirdi ki, öyüdnəsihətlə hökmdarları ədalətə, xalqın qayğısına qalmağın vacibliyinə istiqamətləndirmək olar. Məhsətiyə görə, insan öz prinsipləri və arzusunə müvafiq həyat keçirməlidir. O özü həyatı sevməyən insan idi və humanist, həyatı tərənnum edən yaradıcılığı, rubailəri ilə bu həyatda gümrah və şən yaşamağa çağırırdı, çünki öləndən sonra yaşamaq mümkün deyil, bu dünyadakı həyat isə çox sürətlə ötüb keçəndir.

Məhsətinin təsəvvüründə insan maddi və mənəvi başlanğıcların sarsılmaz vəhdəti, bədən və ruhun üzvi birliyidir.

Məhsətinin nikbin mövqeyi antropoloji istiqamətli olaraq, öz dövrü üçün sosial əhəmiyyətli idi, çünki rəhbərlik edən qanunlara rəğmən insanları həyatın, varlığın sevincinə, səadətə can atmağa çağırırdı.

Məhsəti poeziyası ruhuna görə xalq poeziyasına əsaslanır. Məhsəti irsindən yalnız 400 rübai və kiçik həcmli bir neçə şeir qalmışdır.

Məhsəti Gəncəvinin timsalında Azərbaycan qadınının poetik səviyyədə qazandığı uğurları bir neçə əsr sonra başqa bir Azərbaycan qadını - Sara Xatunun diplomatik fəa-

Azərbaycan tarixində pol oynamış qadınlar

Rum, Mərv, Bəlx, Nişapur, Herat, Gəncə, Xorasan, İraq, Zuzən, Arran və s. Bir müddət o, böyük Sultan Səncərin sarayında yaşamış, onun qəbullarında və burada keçirilən ədəbi məclislərdə iştirak etmişdir. Deyilənlərə görə, Sultan Səncərin diqqətini onun gözənilmədən yayınan qar haqqında bədahətən söylədiyi bir rübai çəkmişdir: "Göylər sənə gümüşü xalça göndərib ki, atının nalı bulanmasın". Sultan bu rübaini eşitdikdən sonra şairi "Mə-histi" ("Ən böyük") adı ilə mükafatlandırmış və onu öz yaxın əhatəsinə qəbul etmişdi. Məhsəti ömrünün çox hissəsini Gəncədə keçirmiş, Sultan Məhəmmədin və onun oğlu Sultan Mahmudun saray həyatında yaxından iştirak etmişdi.

Böyük şairin həyatı barədə məlumatlar, əsasən əlyazma nüsxələri Azərbaycan Əlyazmalar İnstitutunda, İstanbulda və Londonda saxlanan, XIII əsrə aid edilən "Məhsəti və Əmir Əhməd dastanı"ndan götürülür. Məhsəti mövcud ictimai münasibətlərin tənqidi ilə çıxış edir, dünyada ədalətsizliyin hökm sürdüyü, xalqın isə pis vəziyyətdə yaşamasından, istedadı, bilik və rəşadət-

liyətində izləyirik.

Azərbaycan dövlətçilik tarixinə ilk xanım diplomat kimi daxil olan Sara Xatun adını fəxrə çəkə biləcəyimiz bir qadındır. Osmanlı mənbələrinin yazdığına görə, onun əsl adı Gövhərşah xatundur. Azərbaycan tarixində tanınmış və tarixdə iz qoyan şəxsiyyətlərdən biridir. Bütün Şərqdə dövrünün yeganə istedadlı diplomat qadını kimi tanınan Sara Xatun böyük ağıllı və mətanət, müdriklik və cəsəret sahibi idi.

Sara Xatun Bayandur elində doğulub. Ağqoyunlular dövlətinin siyasətinin sahmana salınmasında görkəmli diplomat və dövlət xadimi Sara Xatunun böyük rolu vardı. Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin anası, demək olar ki, bütün Şərqdə yeganə istedadlı diplomat qadın kimi məşhur olan Sara Xatun həтта Avropa ölkələrində də tanınırdı.

O, bir dövlət xadimi kimi hakim sinfin mənafeyini müdafiə edir, feodal dövlətinin möhkəmləndirilməsinə çalışırdı. Bu məqsədlə feodal pərakəndəliyinə və sülalə üzvlərinin mərkəzi hakimiyyəti ələ keçirmək uğrunda ara müharibələrinə, saray çekişmələrinə qarşı mü-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVD F

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

barizə aparırdı. Ağqoyunlu hakimi Cəlaləddin Əli bəyin ölümündən sonra onun oğulları, habelə, Bayandurlar sülaləsinin başqa nümayəndələrinin taxt-tac uğrunda ara müharibələrini sakitləşdirməkdə onun böyük rolu olmuşdur. Bunun nəticəsində, həmin dövrdə kiçik Ağqoyunlu dövləti iki qüvvətli rəqib arasında müstəqilliyini qoruyub-saxlaya bilmişdi. Olduqca ağıllı və tədbirli qadın olan Sara Xatun dövləti idarə işlərinin bütün sahələrində oğluna yaxından kömək edirdi. Ağqoyunlu dövlətinin xarici ölkələrlə diplomatik əlaqələrində Sara Xatunun rolu daha mühüm idi. Uzun Həsən bütün xarici siyasət məsələlərini onunla məsləhətləşir, ən məsul diplomatik danışıqlar üçün onu göndərirdi. O, nəinki xarici ölkələrin ayrı-ayrı diplomatları ilə, həmçinin, Teymuri hökmdarı Əbu Səid, Osmanlı imperatoru II Mehmet kimi dövlət başçıları ilə də diplomatik danışıqlar aparmış, Ağqoyunlu dövlətinin xarici siyasi mənafeyini müvəffəqiyyətlə müdafiə etmişdi. Uzun Həsən, xüsusilə, xarici siyasətlə əlaqədar ən çətin məsələlərin həllini Sara Xatuna etibar edirdi.

Teymuri hökmdarı Əbu Səidin Azərbaycana hücum təhlükəsi yarandıqda, sülh danışıqları üçün göndərilən əlçilərə də Sara Xatun başçılıq etmişdi. Türkiyə Ağqoyunlu dövlətinin müttəfiqi və Aralıq dənizi sahilində əlverişli strateji məntəqə olan Qaraman əmirliyini aradan qaldırmaq istədikdə, Osmanlı imperatoru II Mehmetlə danışıqlar aparmaq üçün yenə də Sara Xatun göndərilmişdi. Sara Xatuna bir diplomat, həmçinin, dövlət xadimi kimi təkçə Şərqdə deyil, Avropada da tanınırdılar. Venesiya Respublikasının Senatı onun Ağqoyunlu sarayındakı nüfuzunu nəzərə alaraq, demək olar ki, Azərbaycana göndərilən bütün diplomatlarına ciddi tapşırırdı ki, Sara Xatuna ehtiram göstərsinlər, müxtəlif hədiyyələr versinlər, məqsədlərinə nail olmaq üçün ondan geniş istifadə etsinlər. Venesiyadan Azərbaycana göndərilən, demək olar ki, bütün diplomatik sənədlərdə Sara Xatunun adı çəkilir, ondan bəhs olunur.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru